

Vasilij Melik

O RAZVOJU SLOVENSKE NACIONALNO-POLITIČNE ZAVESTI 1861—1918

I

Na vprašanje, kako se je razvijala med Slovenci (brez Beneške Slovenije in Prekmurja) nacionalno-politična zavest v času od obnove parlamentarnega življenja 1861 pa do konca habsburške monarhije 1918, damo v naslednjem kratko sliko na podlagi rezultatov popisov prebivalstva ter rezultatov volitev v deželne zbornice in v dunajski parlament. Po jeziku je bilo prebivalstvo popisano ob štetjih 1880, 1890, 1900 in 1910. Za kriterij je bil izbran »občevalni jezik« (Umgangssprache), jezik, »ki se ga,« kakor je bilo rečeno v uradnih navodilih, popisovanec »poslužuje v navadnem občevanju« (im gewöhnlichen Umgange). Vsakdo (po jeziku so bili popisani le državljani avstrijske polovice monarhije) se je smel odločiti le za en jezik in je mogel izbirati le med naslednjimi devetimi: nemškim, češko-moravsko-slovaškim, poljskim, rusinskim, slovenskim, srbsko-hrvatskim, italijansko-ladinskim, romunskim in madžarskim (tega je lahko sprva navedel le v Bukovini, pozneje pa v vseh deželah).¹

Že mesec dni po prvem štetju leta 1880 je prišlo v dunajskem parlamentu do prvih interpelacij, povezanih z ukrajinskimi pritožbami proti vsiljevanju poljščine ter s češkimi pritožbami zaradi dunajskih Čehov, ki jim niso pustili vpisovati češčine.² Predsednik vlade Taaffe, ki je bil obenem tudi notranji minister, je v svojem odgovoru na interpelaciji med drugim pojasnil, da se ne popisuje niti materinski niti družinski jezik (jezik, ki ga govori človek doma v družini) ampak občevalni jezik. Zato se mu je zdelo upravičeno, da se dunajskim Čehom, ki so v službi, v delavnici, v šoli in s sosedi govorili nemško, vpisali za občevalni jezik nemščino, priznal pa je češčino kot občevalni jezik novinarju, ki je delal v uredništvu češkega dunajskega časopisa.³ Odtlej pa do konca monarhije so se vleкли spori o kriteriju občevalnega jezika in še posebej o pritisku pri popisovanju. Tudi poznejše literature o tej problematiki je veliko.

Po predpisu o ljudskem štetju iz leta 1869 naj bi popisnice prejeli hišni posestniki in jih od stanovalcev izpolnjene (izpolnili pa naj bi tudi popisnice nepismenih strank) oddali županstvu v deželnih glavnih mestih in nekaterih večjih krajih. Župani naj bi pregledali zbrano gradivo, se

¹ Reichsgesetzblatt 1880, št. 103, 1910, št. 148.

² Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten 1879—1885, str. 3835—3836 in 3943—3944 (I. in 11. febr. 1881).

³ Prav tam str. 5486—5493 (14. maja 1881).

prepričali, da je pravilno izpolnjeno in ga, če bi bilo treba, dopolnili ali popravili napake. Drugod pa naj bi popisovali ljudi od občine izbrani popisni komisariji.⁴ Občina je na ta način, čeprav je bilo popisnemu komisariju pozneje naročeno, naj se, ko povprašuje družinskega poglavarja po občevalnem jeziku, »vzdrži vsakega zavajanja v zmoto z načinom postavljanja vprašanja ali vplivanja na odgovor«,⁵ dostikrat vplivala na vpis občevalnega jezika, od rahlih nasvetov do grobega pritiska; dogajala so se tudi prava potvarjanja rezultatov.

Ceprav so tudi Slovenci mogli tu pa tam kje izrabiti večino v občini in zapisati tujce kot Slovence, so bile vendarle v celem njihove možnosti zelo majhne. Daleč večje je bilo na Slovenskem število občin, ki so bile v neslovenskih rokah.

Podatkov o občevalnem jeziku za posamezne kraje in občine ni mogoče upoštevati brez velike previdnosti. Dejstvo pa je, da so to edine uradne številke, ki jih imamo na razpolago; moramo se nanje sklicevati ter si z njimi pomagati, kakor vemo in znamo. Primerjaje rezultate vseh štirih štetij od 1880 do 1910, moremo kljub vsem težavam ugotavljati razvojne tendence, širjenje ali ožjenje slovenskega narodnostnega prostora. Če je v neki občini od štetja padal delež slovenskega prebivalstva, pa ne pridejo v poštev taki razlogi kot so odseljevanje ali priseljevanje prebivalstva, lahko računamo na dvoje: ali se je to prebivalstvo ponemčevalo ali poitalijančevalo, to se pravi, da je kljub slovenskemu izvoru in materinskemu jeziku odklanjalo slovenski nacionalno-politični program, se vključevalo v nemški ali italijanski kulturni ali celo politični krog ter se, ne glede na svoje jezikovno znanje, zavestno odločalo za nemški ali italijanski občevalni jezik — ali pa je, bodisi brezbrizno ali pa tudi slovensko po svoji zavesti, zaradi ljubega miru, strahu, odvisnosti, pregovarjanja in pritiska dalo zapisati nemščino ali italijanščino kot svoj občevalni jezik ali pa so jo celo zapisali popisovalci ali na županstvu brez vednosti in privoljenja ljudi.

Kraj Zagoriče na Koroškem je imel leta 1880 26 Nemcev in 71 Slovencev, leta 1890 77 Nemcev in 31 Slovencev, leta 1900 11 Nemcev in 101 Slovence, leta 1910 83 Nemcev in 14 Slovencev. Občina Zrkovci pri Mariboru je štela 1880 16 Nemcev in 299 Slovencev, leta 1890 179 Nemcev in 118 Slovencev, leta 1900 3 Nemce in 310 Slovencev.⁶ Tako nihanje v številu pripadnikov enega in drugega občevalnega jezika povsem določno govori o nezanesljivosti podatkov, o pritisku, ki se je menjaval s svobodnejšim izpovedovanjem podatkov.

Volitve pridejo za naša razmotrivanja v poštev od januarja 1867 naprej, od volitev, ko so Slovenci prvič nastopili kot organizirana politična stranka na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in Goriškem ter razen na Koroškem zmagali v vseh kmečkih volilnih okrajih, kjer so imeli Slovenci večino prebivalstva. Tedaj je slovenski kmet na ogromni večini narod-

⁴ Reichsgesetzblatt 1869, št. 67.

⁵ Prav tam 1910, št. 148, str. 400.

⁶ Ti in vsi naslednji podatki s štetij 1880—1910 so posneti ali izračunani po krajevnih repertorijih. Glede volitev glej podrobnejše podatke ter literaturo v knjigi V. Melik: Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965.

nega ozemlja pokazal, da podpira svojo narodno stranko in slovensko narodno politično gibanje je dobilo množično podporo. Volilna posest slovenske stranke oziroma slovenskih strank se od tega časa niti ni kaj mnogo spremenila; v sedemdesetih letih je celo še nazadovala; v začetku 20. stoletja pa so jo predvsem spremenile volilne reforme, ki so že vnaprej določale, koliko mandatov bo pripadlo posameznim narodnostim in oblikovale nacionalno mnogo bolj homogene volilne okraje. Po teh reformah je število slovenskih mandatov poraslo, dasi je še vedno v vsaki deželi zaostajalo, za deležem, kakor bi ga zahteval odstotek prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom.

Pri medsebojnem primerjanju volilnih uspehov na določenem ozemlju se moramo zavedati, da imajo polno primerjalno vrednost samo tista volilna ozemlja, kjer je imel volilni boj izglede na zmago ali vsaj na dosego ožjih volitev. Tam, kjer je bil boj že vnaprej obsojen na neuspeh, je bil tudi večinoma medležji in šibkejši; znaten del pristavev je ostal doma. Le redkokdaj je stranka, ki je vedela, da bo bitko izgubila, napela vse svoje sile.

Tudi pri volitvah se vse po poreklu in materinskem jeziku slovensko prebivalstvo ni politično opredelilo na slovensko stran. Del prebivalstva v mestih in trgih ter redkejši ali številnejši veljaki na kmetih so se orientirali v nemški in italijanski kulturni in politični krog. Mnogi drugi pa so volili tako pod pritiskom ali zaradi koristi.

Če primerjamo med seboj statistiko občevalnega jezika in volilne rezultate, bomo sicer tu pa tam ugotovili, da je v določeni občini glasovalo za slovensko narodno gibanje več volivcev, kot pa je bilo pri štetju vpisanih Slovencev, vendar pa je običajno nasprotno. Število slovenskih glasov pri volitvah je bilo praviloma manjše od deleža slovenskega občevalnega jezika na istem ozemlju, število nemških ali italijanskih glasov večje od deleža nemškega ali italijanskega občevalnega jezika. V šestdesetih in sedemdesetih letih dostikrat ni niti 90 % slovenska večina zadostovala za volilno zmago (volilna okraja Maribor ali Velikovec); toda na Kranjskem je bilo razen leta 1877 v kočevskem volilnem okraju 63 % dovolj za stalno slovensko zmago. V letih 1907 in 1911 je na Koroškem 83 % slovenska večina zadostovala za absolutno večino slovenske stranke v boroveljskem državnozbornem volilnem okraju, v deželnozbornem volilnem okraju Trbiž pa je bilo 56 % slovenskega prebivalstva premalo za kakršen koli uspeh slovenske stranke. Pritisk nadmočnega nacionalnega nasprotnika je bil torej na volitvah še hujši kakor pri popisih prebivalstva.

II

Kranjska je bila edina dežela, v kateri je delež slovenskega prebivalstva stalno naraščal, čeprav v okviru enega samega zaokroženega odstotka, 93 % od vsega prisotnega prebivalstva, 94 % od državljanov avstrijske državne polovice (93.67 leta 1880, 94.36 leta 1910). Delež nemškega prebivalstva je stalno padal, od 6.1 % (29.392) v letu 1880 na 5.3 % (27.885) v letu 1910.

Dve tretjini Nemcev na Kranjskem je bilo s področja nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem ter njegovega obrobja in iz občine Bela peč, ki je tudi od davna imela nemško večino. Izven tega ozemlja ni imela nobena občina na Kranjskem, nobeno mesto ali trg nikdar nemške večine. Tako število prebivalcev kot število Nemcev na Kočevskem (z obrobjem vred) je počasi a vztrajno padalo (od 18.922 Nemcev 1880 na 17.838 1910). Značilno pa je, da se je delež ljudi z nemškim občevalnim jezikom v obrobni mešanih občinah, ki so imele 1880 vse slovensko večino, znatno dvignil; dve med njimi (Trava in Draga) sta dobili leta 1900 nemško večino in jo leta 1910 še povečali. Nemški delež v obrobni občini se je povečal od 15 % (816) v letu 1880 na 25 % (1408) v letu 1910.

Druga postojanka nemškega prebivalstva na Kranjskem je bila Ljubljana s Spodnjo Šiško; tu je živela leta 1880 ena petina (20 %, 5967), leta 1910 pa skoraj ena četrtna (24 %, 6742) ljudi z nemškim občevalnim jezikom vse dežele. Število Nemcev v Ljubljani in Spodnji Šiški se je zmanjšalo od leta 1880 do 1890, potem pa je stalno naraščalo, vendar pa ni držalo koraka s splošnim naraščanjem prebivalstva. Od vsega prebivalstva, Ljubljane in Spodnje Šiške so imeli Nemci leta 1880 21 %, leta 1910 pa le še 14 %.

V vseh drugih občinah Kranjske je živelo leta 1880 3897, leta 1910 pa 2530 Nemcev; absolutno število in delež v prebivalstvu (ves čas pod 1 %) je stalno padalo. Struktura in razporeditev tega nemškega prebivalstva se je precej spremenila. Močno je padlo število Nemcev in nemško usmerjenih v starih mestih in trgih kakor Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Idrija, Postojna, Novo mesto; manjšalo se je tudi v premogovni občini Zagorje; naraščalo pa je v nekaterih novih industrijskih središčih kakor npr. na Jesenicah, pa tudi v Domžalah.

Kar se tiče volitev, so bili v šestdesetih in sedemdesetih letih najhujši boji med slovensko in nemško stranko v mestni kuriji. Zmage so bile pogosto odvisne od par glasov. Posamezna mesta in trgi so glasovali zlasti v začetku pretežno slovensko (Kranj, Kamnik, Postojna, Ribnica, Kostanjevica itd.), drugi spet pretežno nemško (Škofja Loka, Tržič, Radovljica, Vrhnika, Novo mesto, Višnja gora itd.). V Ljubljani so imeli Slovenci večino v davčni skupini, toda uradništvo je odločalo zmago v nemško korist. Od 8 mandatov mestne kurije so dobili Slovenci pri volitvah januarja 1867 7 mandatov, marca 1867 in junija 1870 3, decembra 1871 5, julija 1877 1; pri državnoborskih volitvah 1873 nobenega. Nemški delež glasov — merjen od števila vseh volilnih upravičencev — je nihal od 23 % (januarja 1867) do 44 % (1877), slovenski od 18 % (1873) do 36 % (januarja 1867). Poleg uradništva so bili glavna opora nemškega tabora najbogatejši, tako v mestih in trgih kot tudi v pomembnejših krajih na podeželju. V občinah so mogli ti imeti precejšen vpliv, pri deželnih in državnih volitvah v kmečki kuriji pa zaradi svoje maloštevilnosti niso mogli uspevati. V začetku (januarja 1867) so Nemci postavili svoje kandidate tudi v vseh kmečkih volilnih okrajih, zbrali pa niso niti 10 % volilnih mož. Le v času največjega pritiska 1873 in 1877 so spravili po enega poslanca iz kmečke kurije v deželni oziroma državni zbor, toda obakrat le ob naslonitvi na kočevarske nemške volivce.

Vse to se spremeni s prihodom Taaffejeve vlade na oblast. Pomoč vladnega aparata nemški stranki na Kranjskem preneha, uradništvu ni treba več glasovati za nemške kandidate, število slovenskih uradnikov raste, karieristi in lokalni veljaki zapuščajo nemški tabor. Mesta in trgi na Kranjskem se politično slovenizirajo. V začetku osemdesetih let nehajo Nemci postavljati kandidature tako v kmečki kot v mestni kuriji. Tudi pri štetjih smo opazili upadanje števila Nemcev v večini mest in trgov; če bi imeli podatke o občevalnem jeziku na razpolago že za leto 1869, bi morebiti ta proces sledili še mnogo bolj jasno.

To stanje se pozneje ne spremeni veliko. Nemci sicer začno v začetku 20. stoletja postavljati znova svoje kandidature v Ljubljani, toda to so samo, kakor v Gorici in Trstu, šteвне kandidature, ki naj dokažejo, da nemška stranka v teh deželah še živi. Prav tako dosežejo Nemci leta 1907 ustanovitev posebnega državnoborskega nemškega volilnega okraja na Kranjskem, v katerem volijo kočevarske nemške občine. Omenili smo že okrepitev nemških pozicij na kočevskem obrobju ali npr. na Jesenicah. Nemška nacionalna ofenziva se je torej kazala tudi na Kranjskem; vendar pa ni dosegla nobenih bistvenih uspehov. Mogoče bi bilo govoriti tudi o slovenskih uspehih (npr. vpliv septembrskih dogodkov 1908 v Ljubljani ali zmanjšanje števila Nemcev v Tržiču 1910). Celotni delež Nemcev v deželi je še nadalje padal.

III

Najslabši je bil razvoj slovenske narodne zavesti na Koroškem. Na ozemlju Slovenske Koroške, kakor jo je omejil Grafenauer v Koroškem zborniku,⁷ je živelo leta 1880 102.000 Slovencev ali dve tretjini prebivalstva. To število se je zmanjšalo do leta 1890 za nekaj nad 1000 ljudi, do leta 1900 za več kot 10.000, v desetletju 1900—1910 pa še za novih 9000, tako da je znašalo leta 1910 81.000 in je imel nemški občevalni jezik na tem ozemlju že večino. Leta 1880 in prav tako še leta 1890 je bilo na Koroškem 71 občin (po občinskih mejah iz leta 1910) s slovensko večino, leta 1900 64, leta 1910 še 59. Povsem slovenskih občin (takih z nad 90 % Slovencev) je bilo leta 1880 60 (med njimi ni bilo nobene mestne ali trške občine), leta 1890 53, leta 1900 42, leta 1910 samo še 30.

Število Slovencev je padlo torej za 20.464 ljudi ali za 20 %. Isti padec dobimo tudi, če ne računamo celotne Slovenske Koroške z zelo ponemčenim celovškim področjem, ampak samo ozemlje 60 povsem neslovenskih občin iz leta 1880. V teh občinah prebivalstvo v razdobju 1880—1910 sploh ni naraslo, ampak je celo nekoliko padlo (od 83.371 na 82.185), toda število Nemcev je naraslo od 2366 na 17.135, število Slovencev pa je nazadovalo od 80.397 na 64.418, torej prav tako za 20 % kot na vsem Slovenskem Koroškem. Decimiranje Slovencev je zadelo v bistvu celo deželo.

Kar se tiče volitev, so Slovenci prepuščali mestno kurijo Nemcem brez bojov z izjemo enega poskusa 1884 (Velikovec, Pliberk, Železna Kapla) in števnih kandidatur v Celovcu po letu 1907. V kmečki kuriji je bil glavni vzrok izredno nizkega števila slovenskih poslancev v dežel-

⁷ Bogo Grafenauer: Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 117—248.

nem zboru v upravni razdelitvi iz leta 1849, ki je bila podlaga za razmejitve volilnih okrajev. Samo velikovski okraj je imel slovensko večino ter je s tem dajal realne možnosti za volilni uspeh. V šestdesetih in sedemdesetih letih so Slovenci tudi pri volitvah v tem 90 % slovenskem okraju večinoma poraženi. Taaffejevo obdobje jim prinese zmago (1880), odtlej ostane ta okraj v njihovih rokah. Deželnozborska volilna reforma 1902 je razbila velikovski volilni okraj, ki je dajal koroškim Slovencem njihova običajna dva deželna poslanca (tretjega so dosegli tu in tam le v mešanih volilnih okrajih ob sodelovanju z nemškimi konservativci), in ustvarila na njegovem mestu dva (velikovškega in pliberškega). Na ta način je uspelo za leta 1902—1909 odvzeti Slovencem še enega poslanca (v novem velikovškem okraju), vendar so na zadnjih predvojnih volitvah Slovenci ta mandat znova osvojili in s tem spet dosegli navadno število dveh poslancev.

Glede volitev v državni zbor so imeli sicer Slovenci 1873—1907 po štetju 1880 večino (63 % in 55 %) v dveh okrajih, sestavljenih iz mešanega slovensko-nemškega ozemlja. Toda ta večina je bila navadno za volilno zmago dosti premajhna, zato se je Slovencem le dvakrat posrečilo, da so v celovškem okraju zmagali: 1885, ker je bil njihov kandidat vladni kandidat minister Pino, 1897 s pomočjo glasov nemških konservativcev. Državnozborna volilna reforma 1907 je dala koroškim Slovencem en volilni okraj (sodni okraji Borovlje, Dobrla ves, Železna Kapla, Pliberk), v njem so tudi obakrat zmagali takoj v prvih volitvah.

Obdobje nove ofenzive nemškega nacionalizma od srede devetdesetih let naprej se na Koroškem za Slovence najbolj katastrofalno pozna. Kakor smo videli, je bil v Taaffejevem času padec števila koroških Slovencev še majhen, v letih 1890—1900 in 1900—1910 pa ogromen. Na volitvah je začelo po letu 1896 naraščati število nemških glasov v kmečki kuriji. Zlasti pa slovenska stranka, naslonjena na več ali manj trdnega kmeta, ni bila pripravljena na splošno volilno pravico in je ob prvih volitvah v splošni kuriji povsem odrekla. Po reorganizaciji in uvajanju krščansko-socialnih metod se je nekoliko popravila. Nikjer na Slovenskem niso volilni rezultati nihali tako zelo kot na Koroškem: 1902 so bili Slovenci v depresiji, 1907 so dosegli največje uspehe, 1909 še vedno dobre, a že nekoliko slabše, 1911 so bili spet v težki depresiji. Volilni boji so bili težki, zmage nikdar vnaprej zanesljive, vendar so Slovenci do prve svetovne vojne skromno število državnih in deželnih poslancev, ki jim ga je dajal volilni sistem, obdržali.

Nemci so imeli na Koroškem ogromno ekonomsko premoč in s tem veliko privlačno silo za lokalne veljake v vseh vsaj malo pomembnejših in ne povsem odmaknjenih vaseh. Vloga velike kmečke posesti je bila na Koroškem mnogo večja kot v drugih slovenskih deželah. Liberalna stranka bi prav na Slovenskem Koroškem imela zelo ugodne pogoje za prevlado na vasi, toda prav na Koroškem je bila slovenska stranka najbolj klerikalna. Propagandno orožje, s katerim so se borila nacionalna gibanja velikih narodov in tako tudi Nemcev, da namreč ona predstavljajo napredek, nacionalna gibanja malih narodov pa konservativnost, nazadnjaštvo, je bilo prav na Koroškem močno uspešno in je v marsičem

tretjini prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom vse spodnje Štajerske, 1880. leta 27.242 od 41.378, 1910. leta 45.082 od 67.825. V mariborskem okraju z mestom pa je živela polovica spodnještajerskih Nemcev (1880 49 %, 1910 51 %). Tu je ob precej močnem porastu prebivalstva v letih 1900—1910 (od 77.267 na 84.908) naraslo samo nemško prebivalstvo (od 27.771 na 38.075), slovensko pa je nazadovalo za nad 3000 ljudi (od 47.866 na 44.596). Če še vemo, da je bila večina mariborskega prebivalstva doma v slovenskih krajih, torej slovenska po svojem poreklu, nam postane jasen obseg germanizacije Maribora in okolice tik pred prvo svetovno vojno. Leta 1888 je živelo v mariborskem mestu in sodnem okraju 66.409 prebivalcev, od tega 20.185 ali 30 % Nemcev, leta 1910 pa 84.908 prebivalcev, od tega 38 % Nemcev (38.075). Pri volitvah leta 1911 (naj to za primerjavo omenimo kar tukaj) je to pomenilo 5296 nemških, 3115 slovenskih in 2950 socialističnih glasov (oddanih v različnih volilnih okrajih). Na vsem spodnještajerskem ozemlju je bila tega leta oddanih 11.792 nemških glasov.

Položaj je bil po posameznih občinah različen: V nekaterih je delež Nemcev tudi padal, vendar pa je daleč prevladoval za Slovence neugoden razvoj. Mnogo boljše kot na severu je bilo stanje za Slovence na jugu. V političnih okrajih Celje in Brežice (v mejah leta 1910 in obenem z mestom Celjem) je bilo v vsem času 1880—1910 samo troje občin z nemško večino (Celje, Laško, Brežice), toda tudi tu je porastel delež nemškega prebivalstva od 4,2 % na 5,3 % (1880: 6484 od 154.149, 1910: 9237 od 174.622), kar je bila predvsem posledica štetja leta 1910. Dvig slovenskega prebivalstva v mestu Celju tega leta (z 22 % na 29 %) je bil torej v tem splošnem gibanju močno izjemen.

Doslej smo govorili o Slovenski ali Spodnji Štajerski v upravnih mejah mariborskega okrožja iz let 1849—1859. Severno odtod je bilo leta 1880 še 13, leta 1910 pa 10 občin s slovensko večino; od teh so pri državno-zborski volilni reformi 1907 dve (Kaplo in Gradišče) vključili v slovenske volilne okraje.

Volilni uspeh Slovencev v letu 1867, ki jim je prinesel vseh 8 spodnještajerskih kmečkih mandatov, se je v naslednjih letih precej zmanjšal, število slovenskih poslancev je padlo celo na polovico (4). Ta položaj se je spremenil že na volitvah 1878 in odtlej je bilo slovensko podedelje vseskozi trdno v slovenskih rokah, čeprav je začelo število nemških glasov od srede devetdesetih let znova rasti, zlasti okrog Maribora. V zadnjih letih pred prvo svetovno vojno so začeli Nemci koncentrirati svoje volilne napore tako v kmečki kot v splošni kuriji ter pri državnih volitvah v severnem delu Slovenske Štajerske, opustili pa so kandidature v južnem delu (politična okraja Celje in Brežice).

Povsem drugače je bilo v mestni kuriji. Tu Slovenci sicer nikdar niso mogli zmagati, vendar pa so se ves čas borili, čeprav ne stalno in povsod z isto silo. Največ možnosti so imeli v celjskem državnem volilnem okraju (Celje, Žalec, Vitanje, Vojnik, Laško, Mozirje, Gornji grad, Ljubno, Vransko, Rogatec, Šmarje, Brežice, Sevnica, Kozje, Konjice, Šoštanj), v katerem je bila po statistiki 1880 62 % slovenska večina in kjer

so napredovali od volitev do volitev, dokler niso pri zadnjih volitvah pred razformiranjem okraja leta 1901 dosegli 47 % od števila veljavnih glasov.

Niti širjenje volilne pravice niti uvajanje splošne volilne pravice ni v štajerskih mestih in trgih koristilo Slovincem. Slovenska stranka je pridobila nove volilce samo tam, kjer je že prej imela absolutno večino (Žalec, Gornji grad, Vransko, Središče itd.), tam pa, kjer je imela oblast nemška stranka, so zanjo glasovali tudi novi volilci (kolikor se niso, zlasti v večjih centrih, opredelili za socialno demokracijo). Delež slovenskih glasov v mestih se ni povečal ampak zmanjšal, še tam, kjer so bili Slovenci dotlej sorazmerno močni, pa včasih celo v večini, so zdaj zmagali Nemci (Šoštanj, Ljutomer).

Glede vloge socialne demokracije v razvoju narodne zavesti v mariborskem delu Spodnje Štajerske (dokaj močna je bila v mariborskem in marenberškem sodnem okraju z Mariborom vred) velja v glavnem to, kar smo rekli za Koroško. V celjskem območju so bili socialni demokrati organizirani v okviru jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Center njihove moči je bil tu v laškem sodnem okraju, ta je imel tako leta 1880 kot leta 1910 enako nizek odstotek nemškega prebivalstva (4 %), o pomembni germanizaciji tu ni bilo govora.

V

Povsem drugačen je bil položaj na Goriškem. V nobeni drugi deželi ni bilo eno narodnostno ozemlje tako jasno ločeno od drugega. V vsej deželi je bila poleg glavnega mesta Gorice, kjer sta se stikali obe narodnosti, le še ena občina, kjer je bilo stalno nad 10 % prebivalstva drugega jezika (občina Dolenje, ki je imela v svoji prvotni sestavi slovensko, pozneje, zmanjšana, pa italijansko večino). V mestih, trgih in vaseh tostran narodnostne meje ni bilo nobenih italijanskih postojank, občine narodnostne strukture niso spreminjale. Edino bojno področje je bilo mesto Gorica. Tu pa je slovenski delež po statistiki občevalnega jezika napredoval: od 16 % v letu 1880 in 1890 na 19 % v letu 1900 ter 35 % v letu 1910, ko so ohranili Italijani le še relativno, ne pa več absolutne večine. Ta dvig števila Slovencev pa je bil posledica sistematične politične akcije goriških Slovencev, ki so organizirali pripravo na štetje, pritožbe proti goriškemu magistratu, ki je štetje vodil, ter dosegli revizijo štetja. Po prvotnem popisu so bili našteji v Gorici le 21 % Slovencev.⁸ Če se je torej slovenski delež prebivalstva Goriške od leta 1880 do 1910 zmanjšal od 62 % na 59 %, je bilo to zgolj posledica dejstva, da je prebivalstvo v italijanskem delu znatno bolj naraslo kakor v slovenskem (tam 34 %, tu 14 %), medtem ko o kaki italijanizaciji ne moremo govoriti.

Tudi glede volitev velja isto: nikjer v volilnih okrajih na slovenskem ozemlju se niso pojavljale italijanske ali proitalijanske kandidature. Že od leta 1861 dalje so bili voljeni vedno Slovenci, z edino izjemo v volilnem okraju slovenskih trgov, kjer je bil tako leta 1861 kot 1867 izvoljen cesarski uradnik, niti Slovenec niti Italijan. V Gorici so bili sprva itali-

⁸ Andrej Gabršček: Goriški Slovenci, II. knjiga, Ljubljana 1934, str. 367—369.

janski kandidati voljeni brez slovenskih protikandidatov. Prvič so nastopili Slovenci z lastnimi kandidati pri državnih volitvah 1907 ter dosegli leta 1911 31 % oddanih glasov. Največji uspeh pa so dosegli na občinskih volitvah leta 1914, ko so dobili v 3. volilnem razredu 43 % od vsote za italijanske in slovenske kandidate oddanih glasov.⁹

VI

Delež slovenskega prebivalstva je v Trstu od leta 1880 do 1900 padel od 22 % na 17 %, leta 1910 pa se je dvignil na 31 %. To pa je bila, kakor v Gorici, posledica širokopotezne politične akcije s slovenske strani. Politično društvo Edinost je organiziralo pred štetjem predavanja in tečaje za izpolnjevanje popisnic, po štetju, ki ga je vodil tržaški magistrat, pa zaradi pritiska in falzifikatov pritožbe, proteste in interpelacije, tako da je končno vlada odredila revizijo popisa, pri kateri se je število Slovencev dvignilo od 37.000 na 57.000, število Italijanov pa padlo od 142.000 na 119.000.¹⁰

V tržaškem mestnem svetu, ki je opravljal tudi funkcije deželnega zbora, so bili Slovenci zastopani s svetovalci iz okolice. Večkrat so bili tu izvoljeni tudi posamezni italijanski kandidati, toda po letu 1897 nič več.

V državnem zboru so imeli tržaški Slovenci 1873—1897 svojega poslanca, izvoljenega v III. volilnem kolegiju, ki je združeval volivce okolice ter najnižjega mestnega volilnega razreda. Slovenska zmaga je bila posledica abstinence italijanske liberalne stranke ter številčne prevlade okoliških volivcev nad mestnimi. Ko je število mestnih volivcev preraslo okoliške in so italijanski liberalci opustili abstinenco, je bil ta volilni kolegij za Slovence izgubljen (1897). Leta 1907 pa je bil iz okolice in dela predmestij sestavljen slovenski tržaški državnozborski volilni okraj.

Od 1897 dalje so se borile v Trstu tri stranke: italijanska liberalna, slovenska nacionalna in socialnodemokratska (s skupnimi kandidati italijanske in jugoslovanske stranke). Italijanski liberalci so dosegli svoj največji uspeh leta 1897, socialni demokrati leta 1907 in slovenski narodnjaki leta 1911. Leta 1907 so bile vse stranke skoraj enako močne (socialisti 9448, Italijani 8425, Slovenci 8166), leta 1911 so imeli italijanski liberalci nekaj čez 14.000 glasov, slovenski narodnjaki in socialisti pa nekaj čez 10.000.

Kakor vidimo, je imela slovenska stranka v Trstu široko množično podporo. Samo v mestu je imela več volivcev kot v Ljubljani klerikalci in liberalci skupaj. Raznarodovanje Slovencev v Trstu sicer ni povsem ponehalo, a v glavnem je bilo zaustavljeno. Medtem ko je bilo delavstvo na Koroškem in v mariborskem prostoru organizirano samo z nemške strani, je bil v Trstu najpomembnejši center JSDS, kar je pomenilo izredno močno podporo nacionalni zavesti slovenskega delavstva.

⁹ Prav tam, str. 451—452.

¹⁰ Lavo Čermelj: O ljudskem štetju v Trstu leta 1910 (Anali Jadranskega instituta 2, 1958, str. 7—51.

VII

V slovenski Istri (omejeni tu nekoliko približno na sodne okraje Piran, Koper in Podgrad v celotnem obsegu) je slovensko-hrvatski delež prebivalstva padel od 59 % v letu 1880 na 54 % v letu 1910, italijanski pa se je dvignil od 39 % na 43 %. V obmorskih mestih, ki so imela vselej nad 90 % italijansko večino, je prebivalstvo naraslo za 22 % (katastrske občine Milje, Valdoltra in Koper ter kraja Izola in Piran), delež prebivalstva s slovenskim ali hrvatskim občevalnim jezikom je ostal vse- skozi na istih skromnih 2,5 %.

V povsem slovenskih (oziroma hrvatskih) predelih, kamor štejemo cel sodni okraj Podgrad, občine (po mejah v letu 1910) Ocizla-Klanec, Dolina, Dekani, Marežice in Pomjan ter katastrski občini Sv. Peter (na- selje se zdaj imenuje Raven) in Korte (danes Dvori nad Izolo), je naraslo prebivalstvo le za 12 %. Italijanski delež se je dvignil od tretjine odstotka v letu 1880 na skoraj 2 odstotka v letu 1910; vzrok je bilo stalno narašča- nje oseb z italijanskim občevalnim jezikom v občini Pomjan. Leta 1880 jih je bilo le 10, 1890. leta 56, leta 1900 že prek 10 % (462) in 1910. leta 719 ali ena šestina občinskega prebivalstva.

V prvo in drugo skupino smo uvrstili področja, kjer so imeli Italijani ali Slovenci s Hrvati pri vseh ali vsaj pri polovici štetij nad 90 % prebi- valstva. Ostalo ozemlje moremo imenovati tretjo, mešano skupino. Ta obsega katastrske občine Plavje, Hribi, Škofije, Lazaret (koprška okolica), kraj Izola-okolica ter piransko okolico (katastrska občina Piran brez me- sta) in katastrski občini Kaštel in Savudrija. Prebivalstvo je tu poraslo mnogo močnejše kakor v prvih dveh skupinah, za 87 %. Slovenski obče- valni jezik, ki je imel leta 1880 večino (55 %), jo je izgubil že 1890, v glavnem zato, ker so bili prebivalci katastrske občine Kaštel leta 1880 vsi označeni kot Slovenci, pozneje pa so imeli Italijani večino (65—86 %). Vendar se je slovenski delež v skupini, ki je znova padel leta 1900 (z 38 % na 35 %), dvignil 1910 na 42 %. V podrobnostih pa je bil razvoj v tej skupini precej različen. Katastrska občina Savudrija je imela stalno italijansko večino, prav tako piranska okolica. Izolska okolica je imela leta 1880 in 1910 štirikratno slovensko, leta 1890 in 1900 pa itali- jansko večino. Koprška okolica je imela v letih 1880—1900 italijansko, 1910 pa slovensko večino. Kraji Plavje, Hribi in Škofije so imeli slo- vensko večino, ki je bila sprva zelo močna, se je pa nato stalno manjšala.

	S. o. Koper, Piran, Podgrad			Italijanski del		
	preb.	it.	sl.-hr.	preb.	it.	sl.-hr.
1880	69.109	26.705	40.934	24.812	22.919	628
1890	73.353	30.137	41.984	25.255	23.906	561
1900	77.433	32.452	42.711	26.528	24.493	900
1910	85.927	37.139	46.677	30.234	28.045	755

Slovenski del			Mešani del		
preb.	it.	sl.-hr.	preb.	it.	sl.-hr.
36.055	116	35.842	8.242	3670	4464
37.804	171	37.504	10.294	6060	3919
38.637	649	37.487	12.268	7310	4324
40.260	768	39.378	15.433	8326	6544

Slovenska bilanca v celem ni bila ugodna, ni pa bila povsem negativna. Izgubam v miljskem področju in v pomjanski občini so stale nasproti pridobitve v koprski okolici. Zmanjšanje deleža slovenskega (in hrvatskega) prebivalstva je bilo povezano predvsem z različno stopnjo rasti prebivalstva v slovenskem, italijanskem in mešanem področju.

Organizirana volilna akcija hrvatsko-slovenske stranke je začela v slovenskem delu Istre leta 1870. Kmečki volilni okraj Volosko-Podgrad je bil takoj osvojen, okraj Koper-Piran-Buzet pa šele leta 1876. Medtem ko v vološkem okraju protikandidatov z italijanske strani skoraj ni bilo, so bili v koprskem skoraj stalni. Najtrdnjše so bile slovenske pozicije v vzhodnem delu okraja, šibkejšje pa v delih miljske, koprške, izolske in piranske občine, ki so volili v kmečki kuriji, ter v občini Pomjan. Tu je bil vpliv italijanske stranke močnejši, odvisnost večja, pri čemer je imel svojo vlogo tudi kolonat. Kakor vidimo, se volilni podatki lepo ujemajo s statistiko občevalnega jezika. V mestih (Milje, Koper, Izola, Piran) Slovenci kandidaturo niso postavljali. Volilne reforme v letih 1907 in 1908 so ustvarile kolikor toliko nacionalno homogene volilne okraje, pri tem je bil za volitve v državni zbor ustvarjen iz sodnega okraja Podgrad in vseh občin s slovensko večino v koprskem okraju poseben slovenski istrski volilni okraj.

VIII

Kakor smo videli, se je slovenska nacionalno-politična zavest, kot nam jo kažejo rezultati štetij in volitev, razvijala v vsaki deželi na svoj način. Zlasti pa so razlike med deželami, kjer se je bil glavni nacionalni boj z Italijani (Goriška, Trst, Istra), ter deželami, kjer se je bil z Nemci (Kranjska, Koroška, Štajerska). Zlasti na Goriškem in v Trstu je bila italijanizacija v glavnem zaustavljena, število Slovencev pri popisu prebivalstva 1910 v Trstu in Gorici izpričano z načrtno politično akcijo, nacionalno-političen boj s slovenske strani samozavesten in odločen. Glavni mejnik v razvoju je bil tu v glavnem v začetku našega stoletja.

Na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem moremo govoriti o treh obdobjih razvoja slovenske narodno-politične zavesti. Prvo: čas šestdesetih in sedemdesetih let, težkega pritiska nemškoliberalnih vlad. Drugo: obdobje Taaffejeve vlade, ki prinese Slovincem določeno poboljšanje položaja, zelo izrazito na Kranjskem, kjer nemška stranka tako rekoč izgine, sorazmerno majhno pa na Koroškem in Štajerskem. Tretje obdobje začnjenja nekako sredi devetdesetih let in pomeni ostro ofenzivo nemškega nacionalizma ter veliko zaostritev narodnostnih bojov, z izdatnim poslabšanjem slovenskega položaja, najprej na Koroškem, nato tudi na Štajerskem. Germanizacija v teh dveh deželah je močno napredovala. Zaenkrat še ni zmanjševala slovenskega zastopstva v državnem in deželnih zborih, toda bodočnost je bila zelo zaskrbljujoča, kajti nemški nacionalni ofenzivi s slovenske strani ni bila dana enakovredna in uspešna obramba.

Tako moremo ob mnogih uspehih, ki so jih dosegli Slovenci od šestdesetih let naprej z afirmacijo nacionalnega obstoja in izgradnjo svoje kulture, zelo dobro razumeti globok pesimizem, ki se polašča mnogih Slovencev pred prvo svetovno vojno, ko razmišljajo o bodočnosti svojega naroda.

Zusammenfassung

DIE ENTWICKLUNG DES SLOWENISCHEN NATIONAL-POLITISCHEN BEWUSSTSEINS VON 1861 BIS 1918

Das slowenische national-politische Bewusstsein, wie es in den Ergebnissen von Volkszählungen mit ihren Daten über die Umgangssprache in der Zeit von 1880 bis 1910 zu Tage tritt und in den Ergebnissen der Landtags- und Reichsratswahlen 1861 bis 1914, hat sich in jedem Land auf andere Weise entwickelt. Im Küstenland war vor allem seit Anfang des 20. Jahrhunderts der national-politische Kampf auf der slowenischen Seite selbstbewusst, entschlossen und erfolgreich. Vor allem im Görzischen und in Triest ist die Italianisierung aufgehalten worden. Mit einer geplanten politischen Aktion erreichten die Slowenen in Triest und Görz eine Revision der Volkszählung von 1910 und bezeugten bei dieser einen weit höheren Bevölkerungsanteil. Von den übrigen Ländern war die Entwicklung für die Slowenen mehr oder weniger zufriedenstellen nur in Krain, dagegen aber sehr negativ in der Steiermark und vor allem in Kärnten. In diesen drei Ländern kann von drei Zeitabschnitten der Entwicklung des slowenischen nationalpolitischen Bewusstseins die Rede sein. In den sechziger und siebziger Jahren lastet der Druck von deutsch-liberalen Regierungen schwer, die Zeit der Regierung Taaffe bringt den Slowenen eine gewisse Erleichterung der Lage, am sichtbarsten in Krain, wo die deutsche Partei in der Stadt- und Bauernkurie sozusagen verschwindet, verhältnismässig geringer jedoch in Kärnten und in der Steiermark. Der dritte Zeitabschnitt setzt Mitte der neunziger Jahre ein und bringt eine scharfe Offensive deutschen Nationalismus und eine starke Verschärfung der Nationalitätenkämpfe, mit einer grossen Verschlechterung der slowenischen Lage, zuerst in Kärnten, dann auch in der Steiermark. Die Germanisierung in diesen zwei Ländern ist im Vormarsch. Einstweilen geht die slowenische Vertretung in den Landtagen und im Reichsrat noch nicht zurück, doch sind die Aussichten schlecht, weil die deutsche Nationaloffensive von slowenischer Seite nicht auf ebenbürtigen und erfolgreichen Widerstand stösst.